

INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
DAWNIEJ INSTYTUT HISTORII KULTURY MATERIALNEJ PAN

KWARTALNIK
HISTORII KULTURY
MATERIALNEJ

ROK LXVII

WARSZAWA 2019

NR 1

REDAKCJA I KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor — Elżbieta Mazur (IAE PAN)

Zastępcy Redaktora — Magdalena Bis (IAE PAN), Martyna Milewska (IA UW)

Sekretarze Redakcji — Jakub Kosiorek (IAE PAN), Ludmiła Paderewska (IAE PAN)

Członkowie Komitetu — Maria Bogucka (IH PAN), Paweł Dobrowolski (Collegium Civitas, Warszawa), Jarosław Dumanowski (IH UMK), Olga Feytová (AHMP, Praga), Mateusz Goliński (IH UW), Michaela Hrubá (Univerzita v Ústí nad Labem), Andrzej Janeczek (IAE PAN), Jan Klápště (Univerzita Karlova w Pradze), Andrzej Klonder (IAE PAN), Elżbieta Kowalczyk-Heyman (IA UW), Jerzy Kruppé (IA UW), Marcin Majewski (IA Uniwersytet Szczeciński), Jerzy Miziołek (IA UW), Jerzy Piech (IH UJ), Jacek Pielas (IH UJK), Bożena Popiołek (Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków), Raimo Pullat (Tallin University), Wojciech Szymański (IAE PAN), Jerzy Żywicki (ISP UMCS)

Adres Redakcji:

„Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”

00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105, pok. 121

Adres strony internetowej:

<http://www.iaepan.edu.pl/khkm.html>

e-mail: kwartalnik@iaepan.edu.pl

tel. 22 620 28 84 w. 146

Wydawca:

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk

00-140 Warszawa, Al. Solidarności 105

e-mail: director@iaepan.edu.pl

tel. 22 620-28-84

Wykaz recenzentów artykułów opublikowanych w roczniku 2018:

Maria Bogucka (IH PAN Warszawa), Piotr Franaszek (UJ Kraków)

Barbara Gawęcka (UKW Bydgoszcz), Anetta Głowacka-Penczyńska (UKW Bydgoszcz),

Andrzej Janeczek (IAE PAN Warszawa), Aleksander Jankowski (UKW Bydgoszcz), Stanisław Kołodziejki (UJD Częstochowa), Katarzyna Kość-Ryżko (IAE PAN Warszawa), Elżbieta Kowalczyk-Heyman (IA UW Warszawa), Tomasz Krakowski (GWŻ Warszawa),

Andrzej Klonder (IAE PAN Warszawa), Jerzy Kruppé (IA UW Warszawa),

Marcin Majewski (US Szczecin), Jerzy Miziołek (UW Warszawa),

Marta Młynarska-Kaletyn (IAE PAN Wrocław), Michał Myśliński (IS PAN Kraków),

Jacek Pielas (UJK Kielce), Bożena Popiołek (UP Kraków),

Wojciech Szymański (IAE PAN Warszawa), Ewa Wólkiewicz (IAE PAN Warszawa),

Jerzy Żywicki (UMCS Lublin)

Skład i łamanie:

Krzysztof Anuszewski, tel. 22 629 44 78

Druk i oprawa:

Partner Poligrafia sp. z o.o.

ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

Nakład 300 egz. Arkuszy wydawniczych 11,5. Papier offset 80 g.

Oddano do składania w marcu 2019 r., druk ukończono

w czerwcu 2019 r.

SPIS TREŚCI

STUDIA I MATERIAŁY

Ewa Wółkiewicz, The ecclesiastical proletariat? The income of the lesser clergy in the late Middle Ages exemplified with the accounting book of St. Martin's altar in Nysa	3
Paweł Cembrzyński, The ecology of mining. Human–environmental relations in the Medieval and Early Modern mining in Central Europe	17
Andrzej Klonder, Nalewka srebrna z miednicą — atrybut elitarnej kultury stołu we wczesnonowożytnej Europie Środkowej. Uwagi wstępne	41
Jacek Pielas, Wyposażenie i wystrój wnętrz siedzib szlachty sandomierskiej w XVII i pierwszej połowie XVIII wieku	55
Aleksandra Pasieła, Stary Rynek w Bydgoszczy w świetle źródeł ikonograficznych i kartograficznych (XVII–trzecia ćwierć XIX wieku)	73
Aleksander Jankowski, Restauracja drewnianej architektury sakralnej w uwarunkowaniach prawnych doby zaborowej. Uwagi na podstawie zapisów źródłowych prowincji wielkopolskiej	93
Maria Korybut-Marciniak, Homeopatia w życiu codziennym urzędnika carskiego — Ignacego Artura Dolińskiego	113

ARTYKUŁY RECENZYJNE I RECENZJE

Raimo Pullat, <i>Świat rzeczy mieszkańca Tallina w dobie Oświecenia</i> — Maria Bogucka	125
Dominik Kadzik, <i>Utrzymanie królewskiej teściowej. Wizyta Marii Bawarskiej podczas wesela Zygmunta III Wazy z Anną Habsburg (23 maja–16 czerwca 1592 r.)</i> — Magdalena Jakubowska	127

POLEMIKI I DYSKUSJE

Odpowiedź na recenzję Andrzeja Klondera zamieszczoną w „Kwartalniku HKM” (R. LXVI, 2018, nr 1) — Urszula Świdarska-Włodarczyk	131
---	-----

CONTENTS

STUDIES AND MATERIALS

Ewa Wółkiewicz, The ecclesiastical proletariat? The income of the lesser clergy in the late Middle Ages exemplified with the accounting book of St. Martin's altar in Nysa	3
Paweł Cembrzyński, The ecology of mining. Human–environmental relations in the Medieval and Early Modern mining in Central Europe	17
Andrzej Klonder, A silver jug with a bowl — an attribute of the elite culture of the table in Early Modern Central Europe. Introductory remarks	41
Jacek Pielas, The furnishings and interior decoration of nobility manor houses in the voivodship of Sandomierz in the 17th and the 1st half of the 18th c.	55
Aleksandra Pasieta, The Old Market Square of Bydgoszcz in the light of iconographic and cartographic sources (from the 17th to the third quarter of the 19th c.)	73
Aleksander Jankowski, The restoration of wooden church architecture as conditioned by regulations of the partition time. Some remarks on the basis of sources from the Greater Poland province	93
Maria Korybut-Marciniak, Homeopathy in the life of the tsarist official Ignacy Artur Doliński	113

REVIEW ARTICLES AND REVIEWS

Raimo Pullat, <i>Świat rzeczy mieszkańca Tallina w dobie Oświecenia</i> — Maria Bogucka	125
Dominik Kadzik, <i>Utrzymanie królewskiej teściowej. Wizyta Marii Bawarskiej podczas wesela Zygmunta III Wazy z Anną Habsburg (23 maja–16 czerwca 1592 r.)</i> — Magdalena Jakubowska	127

POLEMICS AND DISCUSSIONS

A reply to Andrzej Klonder's review published in <i>Kwartalnik HKM</i> (LXVI, 2018, no. 1) — Urszula Świdorska-Włodarczyk	131
---	-----

RAIMO PULLAT, *Świat rzeczy mieszkańca Tallina w dobie Oświecenia*, PAU, Kraków 2018, ss. 450, ryc. barwne i czarno-białe nlb, streszczenie niem.

Profesor Raimo Pullat urodził się w roku 1935. Niedawno obchodziliśmy Jego osiemdziesiątę urodziny. Podsumowany wówczas dorobek Profesora budzi podziw. Obejmuje kilkadziesiąt książek oraz kilkaset artykułów dotyczących dziejów Estonii i szerzej — całego regionu bałtyckiego. Jest wśród nich wiele pozycji obcojęzycznych — w językach skandynawskich, francuskim, niemieckim, rosyjskim i całkiem sporo w polskim. Profesor jest żonaty z Polką, co przynajmniej po części tłumaczyć może jego szczególne zainteresowanie również naszą historią¹.

Raimo Pullat jest badaczem wciąż aktywnym i twórczym. Kolejnym tego dowodem jest prezentowana poniżej najnowsza książka, wydana w języku estońskim w roku 2016² i zaledwie w ciągu dwóch lat przetłumaczona i opublikowana po polsku. Dzięki temu praca o codzienności stolicy Estonii w wieku XVIII stała się dostępną dla szerokiego kręgu czytelników w naszym kraju. To bardzo szczęśliwe wydarzenie. Praca opublikowana w stulecie odzyskania niepodległości przez Polskę i Estonię stanowi bowiem bez wątpienia dzieło wyjątkowe, otwierające nowe perspektywy poznawcze na epokę Oświecenia, a jednocześnie podsumowujące trwające od dziesięcioleci wśród historyków dyskusje nad pojęciem tzw. „życia codziennego” i możliwościami jego analizy.

Najważniejszym spośród różnych źródeł wykorzystanych w pracy nad recenzowanym dziełem są inwentarze mienia. Na ich podstawie R. Pullat rekonstruuje standard i sposób życia ludzi zależne od epoki, od miejsca zamieszkania, płci, pozycji społecznej, zawodu. Przydatność spisów majątkowych została dostrzeżona przez historyków stosunkowo niedawno, dzięki istniejącej od czasów międzywojennych francuskiej szkole „Annales”. Jej zasługą jest zrozumienie potrzeby badania przeszłości nie tylko władców i możnych, ale też szarego człowieka, którego rola w kształtowaniu dziejów była wcześniej niedoceniana. Pullat, nawiązując do tradycji annalistów, uznał, że dla badania historii życia codziennego wielu grup społecznych, także tych najliczniejszych, często niepiśmiennych, cennym źródłem są pośmiertne inwentarze majątkowe, prezentujące także świat rzeczy, wśród których upływało życie ludzi „szarych”. Spisy ich ubrań, ozdób, mebli, narzędzi pracy, zapasów żywności pozwalają poznać ich mentalność, więzi rodzinne, charakter zajęć, sposoby spędzania wolnego czasu. Jak stwierdza Autor we „Wprowadzeniu” (s. 11–17), dzięki analizie takich przekazów możliwe jest odkrycie upodobań, poglądów, typowych zachowań różnych grup społecznych, a co za tym idzie — bardziej całościowe poznanie dawnej kultury, bez ograniczania się do wiązanych z kulturą wysoką kwestii duchowości czy estetyki. Dwa kolejne rozdziały (s. 19–56) są poświęcone kwestiom źródłoznawczym, w tym szczegółowym rozważaniu nad wykorzystaniem w historiografii wspomnianych wyżej inwentarzy. Rozdział następny, „Mieszkańcy” (s. 57–75), zawiera omówienie zaludnienia Tallina, kolejny zaś, „Dobrobyt i zdrowie” (s. 76–107), kwestii zdrowotności i higieny. Obszernie zostały przedstawione przestrzenie — miejska i podmiejska oraz zróżnicowanie społeczne mieszkańców różnych rejonów estońskiej stolicy (s. 108–145). Odrębny rozdział, „Rolniczy charakter sposobu życia” (s. 146–153), dotyczy relacji między miastem

¹ Szerzej o dorobku R. Pullata zob. Liibek T., Vseviiov D. 2015.

² Omówienie zob. Klonder A. 2017.

a wsią, w tym zjawisk takich jak migracja estońskich chłopów do miasta oraz zajmowanie się przez mieszczan uprawą roli i hodowlą.

Ponad połowę książki zajmują rozważania nad życiem codziennym *sensu stricto*. W rozdziale „Kultura spożywania posiłków i napojów” (s. 153–205) Autor stara się określić specyfikę kuchni mieszkańców Tallina na tle różnych systemów kulinarnych osiemnastowiecznej Europy. Omawia produkty używane w kuchni estońskiej, upodobania smakowe, przepisy na sporządzanie potraw, wyposażenie kuchni i zastawę stołową, wreszcie zasady zachowania się przy stole. Rozdział „Ubiór obywateli miasta” (s. 206–233) powstał, prócz inwentarzy, także na podstawie ikonografii z epoki i zabytków muzealnych. Wzmacnia to barwność i sugestywność autorskich wywodów. Niestety, więcej tu informacji o strojach męskich niż kobiecych, co Autor chyba niesłusznie tłumaczy tym, że „spadkobierczyni płci żeńskiej zagarniały ubrania dla siebie” (s. 206). Wydaje się raczej, że mężczyźni również w XVIII w., podobnie jak np. w średniowieczu, wydawali na stroje i klejnoty więcej niż kobiety, gdyż mieli większe pod tym względem możliwości, ze względu na swoją pozycję w rodzinie.

Ogromnie interesujące są dwa kolejne rozdziały: „Meble i inne wyposażenie wnętrza” (s. 234–268) oraz — tematycznie z nim związany — „Łóżko i kultura spania” (s. 269–274). Według R. Pullata, wyposażenie domów zamożnych mieszkańców Tallina w XVIII stuleciu wzbogaciły coraz liczniejsze meble, produkowane coraz częściej na miejscu, ale także sprowadzane z zagranicy. Wśród nich najliczniejszą grupę stanowiły krzesła i stoły, skrzynie, kufrы, kasety i szkatuły (niektóre znacznych rozmiarów), komody („dzieci epoki rokoka”, s. 240), wreszcie służące również do spania ławy. W XVIII w. coraz bardziej popularne stawały się też szafy, często przeszklone. W nich przechowywano i eksponowano ozdobne naczynia, np. fajanse z Delft, wazony, srebrne drobiazgi. Łóżka w zamożnych domach były ulokowane często w odrębnych sypialniach lub oddzielone od reszty pokoju zasłonami. Piętrzyły się w nich matrace i puchowe pierzyny, na dzień przykrywane kapami.

Pokryte barwnymi tapetami ściany pomieszczeń bardziej reprezentacyjnych ozdabiały obrazy i lustra. Po zmroku zapalano świece w ozdobnych lichtarzach. W XVIII stuleciu standardowym elementem w zamożnych domach były zegary ścienne, rzadziej stołowe lub szafkowe. U mieszczańskiej elity nie brakowało też cennych zegarków kieszonkowych.

Sporo miejsca w książce zajmuje przedstawienie stosunku tallińczyków do kultury. Rozdziały: „Zamiłowanie do sztuki” (s. 275–292), „Instrumenty muzyczne” (s. 293–305), „Zasoby piśmiennictwa” (s. 306–338) traktują m.in. o rozpowszechnieniu w mieszczańskich domach dzieł plastycznych, o muzykowaniu, księgozbiorach, korespondencji, pamiętnikarstwie.

Autor nie pomija też posiadanej przez mieszkańców miasta broni palnej i białej — rapierów, szabli itp. (s. 339–348) oraz środków transportu — wozów, bryczek, sań (s. 348–362). Wywody kończy rozdział „O luksusie” (s. 363–375), zawierający m.in. informacje o życiu towarzyskim, wyrafinowanych przyjęciach i balach, oraz autorskie „Podsumowanie” (s. 375–382).

Książki Raimo Pullata nie trzeba reklamować. Zainteresuje z pewnością nie tylko historyków profesjonalistów zajmujących się dziejami regionu bałtyckiego oraz epoką Oświecenia. Bez wątplenia przyciągnie też uwagę wielu pasjonatów historii, pragnących lepiej zrozumieć osiemnastowieczne dzieje Europy.

Maria Bogucka
(Warszawa)

BIBLIOGRAFIA

- Klonder A. 2017. *Tallinlase Asjademaailm Valgustussajandil* [Świat rzeczy mieszkańców Tallina w stuleciu oświecenia], „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. LXV, nr 2, s. 280–282.
- Liibek T., Vseviov D. 2015. *Jubileusz profesora Raimo Pullata*, „Kw.HKM”, R. LXIII, nr 2, s. 377–380.